

เพชรสังฆาต...เพชฌฆาตปราบริดสีดวงทวาร

กนกพร อะทะวงษา

สำนักงานข้อมูลสมุนไพร

คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

โรคริดสีดวงทวาร คือภาวะหลอดเลือดดำที่ทวารหนักโป่งพอง ปูด หลุดยื่นออกมาภายนอกทวารหนัก และผนังหลอดเลือดปริแตกในขณะขับถ่าย จึงทำให้มีเลือดออกในขณะถ่ายอุจจาระ (1) ทำให้ผู้ป่วยมีความเจ็บปวดบริเวณทวารหนักและไม่สามารถดำเนินชีวิตประจำวันได้ตามปกติ เป็นโรคที่พบได้ในทุกเพศทุกวัย ไม่มีสาเหตุที่แน่ชัด มักพบในผู้ที่มีอาการท้องผูก ท้องเสียเรื้อรัง ผู้ที่มีอุปนิสัยเบ่งถ่ายหรือใช้เวลาดำเนินการอุจจาระนานเกินไป

การรักษาโรคริดสีดวงทวาร หากมีอาการเบื้องต้นอาจใช้วิธีการนั่งแช่น้ำอุ่นผสมต่างทับทิม หรือรักษาด้วยการใช้ยาเหน็บร่วมกับรับประทานยาระบาย เพื่อลดอาการอักเสบและระคายเคืองขณะขับถ่าย หากมีอาการมาก แพทย์อาจต้องรักษาด้วยการฉีดยา ใช้ความร้อนจี้ หรือผ่าตัดเอาหัวริดสีดวงทวารออกไป (1)

นอกจากรักษาด้วยการแผนปัจจุบันแล้ว ยังมีสมุนไพรไทยอีกชนิดหนึ่งที่มีประวัติการนำมาใช้รักษาโรคริดสีดวงทวารมาแต่โบราณ นั่นคือ เพชรสังฆาต (*Cissus quadrangularis* L.) พืชไม้เลื้อย ลำต้นรูปสี่เหลี่ยม เป็นครีบกิ่ง มีรอยคอดบริเวณข้อ ใบเดี่ยว ออกข้อละ 1 ใบบริเวณปลายเถา รูปสามเหลี่ยมหรือรูปไข่ กว้าง 3-8 ซม. ยาว 4-10 ซม. ขอบใบหยักมน เนื้อใบค่อนข้างหนา ตรงข้ามใบมีมือเกาะ ดอกช่อ ออกตรงข้ามใบ ดอกย่อยขนาดเล็ก กลีบดอกด้านนอกสีเขียวแกมเหลือง โคนกลีบมีแถบสีแดง กลีบด้านในสีขาวแกมเขียว ผลเป็นผลสด รูปกลม (2) โดย การใช้ตามภูมิปัญญาแผนโบราณ จะใช้เถาสด ทานวันละ 1 ปล้อง จนครบ 3 วัน โดยหั่นบางๆ แล้วใช้เนื้อมะขามเปียกหรือเนื้อกล้วยสุกหุ้ม กลืนทั้งหมดห้ามเคี้ยว เพื่อป้องกันไม่ให้ผลึกแคลเซียมออกซาเลตที่พบภายในเนื้อเถาสัมผัสเนื้อเยื่อหลอดอาหาร ซึ่งจะเกิดการระคายเคืองและคันคอได้ (3)

การศึกษาประสิทธิภาพของสมุนไพรเพชรสังฆาตกับยารักษาโรคริดสีดวงทวาร Daflon ในผู้ป่วยโรคริดสีดวงทวารระยะเฉียบพลัน จำนวน 240 คน แบ่งเป็น 3 กลุ่ม กลุ่มที่ 1 ได้รับยา Daflon กลุ่มที่ 2 รับประทานแคปซูลผงเพชรสังฆาต ขนาด 500 มก. และกลุ่มที่ 3 รับประทานหลอก ทำการทดสอบรวมระยะเวลา 7 วัน โดย

ใน 4 วันแรก ให้รับประทานครั้งละ 3 เม็ด หลังอาหารเช้าและเย็น และ 3 วันหลัง ให้รับประทานครั้งละ 2 เม็ด หลังอาหารเช้าและเย็น จากนั้นผู้ป่วยจะได้รับการประเมินภาวะการมีเลือดออกทางทวารหนัก เมื่อมีอาการคัน รอยแดง และอาการอักเสบบริเวณทวารหนัก ผลการศึกษาพบว่าอาการเลือดออกทางทวารหนักของผู้ป่วยทั้ง 3 กลุ่มลดลงในวันที่ 2 ของการได้รับการรักษา และทุกกลุ่มมีอาการดีขึ้นหลังการได้รับยาครบ 7 วัน (4) และ การศึกษาในผู้ป่วยริดสีดวงทวารหนักระยะที่ 1 และ 2 จำนวน 30 คน สุ่มให้รับประทานแคปซูลสารสกัดเมทานอลเพชรสังฆาต (มีปริมาณ β -sitosterol และ total phenolic compound เท่ากับ 2.58 และ 9.5% ตามลำดับ) วันละ 90 และ 180 มก. เปรียบเทียบกับการรับประทานยา Daflon ขนาดวันละ 1.5 ก. ติดต่อกัน 2 สัปดาห์ พบว่าทั้งแคปซูลสารสกัดเพชรสังฆาตและยา Daflon สามารถลดระยะเวลาการมีเลือดออกได้ไม่แตกต่างกัน แต่ยา Daflon สามารถลดภาวะหลอดเลือดขดยื่นออกมาจากทวารหนักและบรรเทาอาการปวด บริเวณทวารหนักได้ดีกว่าการรับประทานเพชรสังฆาต (5) และเมื่อให้ผู้ป่วยโรคริดสีดวงทวาร จำนวน 80 คน รับประทานแคปซูลสารสกัดเพชรสังฆาต (ไม่ระบุตัวทำละลาย) ขนาด 100 มก. ติดต่อกันเป็นเวลา 7 วัน ให้ผลลดภาวะการมีเลือดออก อาการปวดและภาวะหลอดเลือดขดที่ยื่นออกมาจากทวารหนักได้ไม่ต่างจากการ รับประทานยา cyclo 3 Fort ผู้ป่วยมีความพึงพอใจในการรักษาไม่ต่างกันในทั้งสองกลุ่ม (6)

การศึกษาในผู้ป่วยริดสีดวงทวาร ความรุนแรงระดับ 1-3 จำนวน 105 คน สุ่มแบ่งให้ใช้ยาเหน็บทาง ทวารหนักที่ประกอบด้วยสารสกัดเพชรสังฆาต 1.0% และสารสกัดฝักคราดหัวหวาน 10.0% โดยน้ำหนัก เปรียบเทียบกับกลุ่มที่ได้รับยาเหน็บรักษาริดสีดวงทวารหนักที่ประกอบด้วย hydrocortisone 5 มก. และ cinchocaine HCl 5 มก. โดยกำหนดให้ผู้ป่วยสอดยาเข้าทางทวารหนัก วันละ 2 ครั้ง ตอนเช้า และก่อนนอน ติดต่อกันเป็นเวลา 7 วัน ผลพบว่ายาเหน็บทางทวารหนักทั้ง 2 ชนิดให้ผลลดระยะเวลาการมีเลือดออก ภาวะ หลอดเลือดขดที่ยื่นออกมาจากทวารหนัก และอาการปวดได้ไม่ต่างกัน (7)

นอกจากนี้ยังมีรายงานการวิจัยในหลอดทดลองและสัตว์ทดลองอีกหลายฉบับที่สนับสนุนการรักษาโรคริดสีดวงทวารของเพชรสังฆาต โดยพบว่าสารสกัดเอทิลอะซิเตท (8) สารสกัดอะซิโตน (9) สารสกัดเอทานอล (10) และสารสกัดเมทานอล (11) จากเพชรสังฆาตมีฤทธิ์ต้านการอักเสบ ลดอาการบวม และยับยั้งการทำงานของเอนไซม์ซึ่งเกี่ยวข้องกับกระบวนการปวดและอักเสบในร่างกาย เช่น cyclooxygenase-1 (COX-1) และ COX-2, 5-lipoxygenase (9, 11) มีฤทธิ์บรรเทาอาการปวด โดยสารสกัดเมทานอลจากเพชรสังฆาต ขนาด 40 มก./กก. น้ำหนัก สามารถบรรเทาปวดได้ทั้งระยะแรก (early phase) ลดการยึดเหนี่ยวตัวในจากการฉีด กรดอะซิติกเข้าทางช่องท้อง และบรรเทาปวดระยะหลัง (late phase) จากฉีดฟอร์มัลลินเข้าด้านหลังเท้าของ สัตว์ทดลองได้เท่ากับการใช้ยาแอสไพริน 300 มก./กก. น้ำหนัก (11) และสารกลุ่ม flavonoids สารสำคัญที่ พบในเพชรสังฆาต มีฤทธิ์กระตุ้นการหดตัวของหลอดเลือดดำเมื่อทดสอบในหลอดเลือดที่แยกได้จากสายสะดือ ของเด็กทารก ซึ่งเป็นคุณสมบัติคล้ายกับยาแผนปัจจุบัน daflon ที่ใช้บรรเทาอาการริดสีดวงทวาร (11)

การประเมินความปลอดภัยและทดสอบความเป็นพิษ

รายงานจากบทความปริทัศน์ที่รวบรวมรายงานการวิจัยการศึกษาเพชรสังฆาตในมนุษย์ จำนวน 9 งานวิจัย ไม่พบรายงานอาการไม่พึงประสงค์ร้ายแรงจากการใช้เพชรสังฆาต พบเพียงรายงานอาการไม่พึงประสงค์ในระบบทางเดินอาหาร ได้แก่ คลื่นไส้ ท้องเสีย ปวดท้อง ท้องผูก และทำให้ท้องอืด (12-13)

การทดสอบความเป็นพิษในสัตว์ทดลองไม่พบความเป็นพิษแบบเฉียบพลันเมื่อป้อนผงเพชรสังฆาต ขนาด 2 ก./กก. น้ำหนักตัวให้แก่หนูเม้าส์ (14) และไม่พบความเป็นพิษแบบเรื้อรังเมื่อป้อนหนูแรทด้วยผงเพชรสังฆาต ขนาด 3 ก./กก. น้ำหนักตัว (เทียบเท่ากับ 100 เท่าของขนาดรักษาในมนุษย์) (15) ป้อนหนูเม้าส์ สารสกัดน้ำจากเพชรสังฆาต ขนาด 2.5 ก./วัน ติดต่อกัน 90 วัน (14) ป้อนสารสกัดน้ำขนาด 2.5 มก./วัน ทางสายยางสู่กระเพาะอาหารของหนูแรท ติดต่อกัน 90 วัน (16)

บทสรุป

การศึกษาข้างต้นชี้ให้เห็นว่าเพชรสังฆาตสามารถบรรเทาอาการของโรคกรดไหลย้อนได้ไม่ต่างจากการใช้ยาแผนปัจจุบัน อีกทั้งมีค่าใช้จ่ายต่อครั้งน้อยกว่าการรับประทานยาแผนปัจจุบันถึง 20 เท่า (17) จึงทำให้เพชรสังฆาตเป็นอีกหนึ่งทางเลือกในการนำมาใช้รักษาผู้ป่วย และได้รับการบรรจุในรายการยาจากสมุนไพรในบัญชียาหลักแห่งชาติ กลุ่มยาบรรเทาโรคกรดไหลย้อน ที่แพทย์สามารถสั่งจ่ายในโรงพยาบาลเพื่อบรรเทาอาการโรคกรดไหลย้อน อย่างไรก็ตามโรคกรดไหลย้อนเป็นโรคที่รักษาหายแล้วสามารถเกิดขึ้นซ้ำได้ หากยังมีพฤติกรรมการดูแลตนเองที่ไม่เหมาะสม ดังนั้นการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม จึงเป็นปัจจัยสำคัญในการป้องกันการเกิดโรคกรดไหลย้อน โดยรับประทานอาการที่มีกากใย ดื่มน้ำอย่างพอเพียง หลีกเลี่ยงอาหารที่อาจระคายเคืองต่อระบบทางเดินอาหาร หลีกเลี่ยงการกลืนหรือเบ่งอุจจาระ ชับถ่ายให้เป็นเวลา ออกกำลังกายอย่างสม่ำเสมอ พักผ่อนให้เพียงพอ และหลีกเลี่ยงความเครียด

ข้อแนะนำการใช้ตามรายการยาสมุนไพรในบัญชียาหลักแห่งชาติ (18)

ยาบรรเทาโรคกรดไหลย้อน ยาลูกกลอน (รพ.)

ในผงยา 156 กรัม ประกอบด้วย:

ใบเหียงปลาหมอ เถาเพชรสังฆาต เนื้อผลสมอไทย เมล็ดพริกไทยล่อน หนักสิ่งละ 30 กรัม
ผลราซัด โกฐน้ำเต้า หนักสิ่งละ 15 กรัม เหง้าขมิ้นชัน หนักสิ่งละ 6 กรัม

ขนาดและวิธีใช้:

รับประทานครั้งละ 0.75 – 1.25 กรัม วันละ 4 ครั้ง ก่อนอาหารเช้า กลางวัน เย็น และก่อนนอน

ข้อควรระวัง: ควรระวังการใช้ยาในหญิงตั้งครรภ์ และหญิงให้นมบุตร

ควรระวังในผู้ป่วยที่มีภาวะไตบกพร่อง

อาการไม่พึงประสงค์: ท้องเสีย

ยาผสมเพชรสังฆาต ยาแคปซูล (รพ.)

สูตรที่ 1 ในผงยา 100 กรัม ประกอบด้วย:

เถาเพชรสังฆาต 70 กรัม รากอัคคีทวาร 20 กรัม โกงฐน้ำเต้า 10 กรัม

ขนาดและวิธีใช้:

รับประทานครั้งละ 1.2 กรัม วันละ 3 ครั้ง หลังอาหารทันที

ข้อควรระวัง: ควรระวังการใช้ยาในหญิงตั้งครรภ์และหญิงให้นมบุตร

ควรระวังในผู้ป่วยที่มีภาวะไตบกพร่อง

อาการไม่พึงประสงค์: ท้องเสีย

สูตรที่ 2 ในผงยา 85 กรัม ประกอบด้วย:

เถาเพชรสังฆาต 50 กรัม กะเม็ง (ทั้งต้น) 15 กรัม โกงฐน้ำเต้า 10 กรัม หัวกระชาย 10 กรัม

ขนาดและวิธีใช้:

รับประทานครั้งละ 500 มิลลิกรัม - 1 กรัม วันละ 3 ครั้ง หลังอาหารทันที

ข้อควรระวัง: ควรระวังการใช้ยาในหญิงตั้งครรภ์และหญิงให้นมบุตร

ควรระวังในผู้ป่วยที่มีภาวะไตบกพร่อง

อาการไม่พึงประสงค์: ท้องเสีย มวนท้อง

ข้อมูลเพิ่มเติม (18)

- เนื่องจากเถาเพชรสังฆาตมีปริมาณ oxalate สูง อาจก่อให้เกิดนิ่วในไตได้หากใช้เป็นเวลานาน
- มีรายงานในสัตว์ทดลองว่า สาร anthraquinone จากโกงฐน้ำเต้า เมื่อใช้เป็นระยะเวลา 3 เดือน พบว่าเกิดพิษต่อไต
- ในการรักษา ผู้ป่วยควรงด หรือหลีกเลี่ยงอาหารแสลง เช่น เหล้า เปียร์ ของหมักดอง อาหารทะเล

เอกสารอ้างอิง

1. คณะแพทยศาสตร์โรงพยาบาลรามาธิบดี. ริดสีดวงทวาร. [internet]. 2566. [เข้าถึงเมื่อ 14 สิงหาคม 2566]. เข้าถึงจาก: <https://www.rama.mahidol.ac.th/sdmc/sites/default/files/public/pdf/hemorrhoid.pdf>.
2. นันทวัน บุญยประภัสร์ และอรนุช โชคชัยเจริญพร (บรรณาธิการ). สมุนไพรพื้นบ้าน (3). กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประชาชนจำกัด, 2542. 823 หน้า.
3. อุทยานธรรมชาติวิทยาสิริรุกขชาติ. ข้อมูลสมุนไพร: เพชรสังฆาต. [อินเทอร์เน็ต]. 2566 [เข้าถึงเมื่อ 14 สิงหาคม 2566]. เข้าถึงจาก: https://sireepark.mahidol.ac.th/sireeherb/index.php?page=search_detail&medicinal_id=42.
4. Panpimanmas S, Sithipongsri S, Sukdanon C, Manmee C. Experimental comparative study of the efficacy and side effects of *Cissus quadrangularis* L. (Vitaceae) to Daflon (Servier) and placebo in the treatment of acute hemorrhoids. J Med Assoc Thai 2010;93(12):1360-7.

5. Kanket S, Chaiyorch N, Lamsombuth S. Formulation and efficacy of *Cissus quadrangularis* extracts capsules for treatment of stage 1 and 2 acute internal hemorrhoids patients. PharmD thesis Mahasarakham university, Thailand. 2012.
6. Lekutai S, Pirshahid PA. The effect of treatment of hemorrhoids patients from *Cissus quadrangularis* Linn extracts. J Health Sci 2011;20:848-856.
7. Niwatananun K, Niwatananun W, Piyamongkol S, Hongwiset D, Ruengorn C, Koyratkoon K, et al. Clinical pilot study of rectal suppository containing combined extract of *Cissus quadrangularis* Linn. and *Acmella paniculata* (Wall ex. DC.) R. K. Jansen in acute hemorrhoids. Evid Based Complement Alternat Med. 2021;2021:5605323. doi: 10.1155/2021/5605323.
8. Srisook K, Palachot M, Mongkol N, Srisook E, Saraputit S. Anti-inflammatory effect of ethyl acetate extract from *Cissus quadrangularis* Linn may be involved with induction of heme oxygenase-1 and suppression of NF- κ B activation. J Ethnopharmacol. 2011;133(3):1008-14.
9. Bhujade AM, Talmale S, Kumar N, Gupta G, Reddanna P, Das SK, et al. Evaluation of *Cissus quadrangularis* extracts as an inhibitor of COX, 5-LOX and proinflammatory mediators. J Ethnopharmacol 2012;141:989-96.
10. อรัญญา ทิรัญสาลี, สุพรรณณ ภัทรพรชัยวัฒน์, รัตติมา จีนาพงษา, ญุฉัตรา จันทร์สุวาฯชัย, ศรีนยา ธาราแสงวง. ยารักษาโรคริดสีดวงทวารจากสมุนไพรพิษสงฆาต. วารสารวิชาการสาธารณสุข. 2551;17(6):1578-88.
11. Panthong A, Supraditaporn W, Kanjanapothi D, Taesotikul T, Reutrakul V. Analgesic, anti-inflammatory and venotonic effects of *Cissus quadrangularis* Linn. J Ethnopharmacol. 2007;110:264-70.
12. Sawangjit R, Puttarak P, Saokaew S, Chaiyakunapruk N. Efficacy and safety of *Cissus quadrangularis* L. in clinical use: a systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials. Phytother Res. 2017;31(4):555-567. doi: 10.1002/ptr.5783.
13. Phimarn W, Caichompoo W, Sungthong B, Saramunee K. A systematic review and meta-analysis on effectiveness of *Cissus quadrangularis* (Linn.) in hemorrhoid treatment. IJPS 2014;10:403-18.
14. จักรพงษ์ ลิ้มปณฺสรณ, เตือนตา เสมาทอง, กฤติยา ทิสยากร, ฉันทรา พูนศิริ, ธีระยุทธ แก้มอมตวง, นภดล พิพัรัตน์ และคณะ. การศึกษาความเป็นพิษของสมุนไพรพิษสงฆาต (*Cissus quadrangularis* L.) การสัมมนาแนวทางการพัฒนาสมุนไพรของประเทศไทย; 13 - 14 กันยายน 2543; กรุงเทพฯ. สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ: 2000;265-72.
15. Attawish A, Chavalittumrong P, Chivapat S, Chuthaputti A, Rattanajarosroj S, Punyamong S. Subchronic toxicity of *Cissus quadrangularis* Linn. Songklanakarin J Sci Technol 2002;24(1),39-51.
16. Kothari SC, Shivarudraiah P, Venkataramaiah SB, Koppolu KP, Gavara S, Jairam R, et al. Safety assessment of *Cissus quadrangularis* extract (CQR-300): subchronic toxicity and mutagenicity studies. Food Chem Toxicol. 2011;49(12):3343-57. doi: 10.1016/j.fct.2011.09.029.

17. สำนักจัดการเทคโนโลยีและนวัตกรรม สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. ผลิตภัณฑ์ยาเม็ดจากสมุนไพรเพชรสังฆาต. จดหมายข่าวสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วว.). 2559;เมษายน:3.
18. สำนักยา กระทรวงสาธารณสุข. บัญชียาหลักแห่งชาติด้านสมุนไพร พ.ศ. 2566. [อินเทอร์เน็ต]. 2566. [เข้าถึงเมื่อ 14 สิงหาคม 2566]. เข้าถึงจาก: <https://ratchakitcha.soc.go.th/documents/140D1305000000004500.pdf>.